FTAMP 03.20.00

https://doi.org/10.53360/3107-0493-2024-1(1)-4

СЕМЕЙ ГУБЕРНИЯСЫНДАҒЫ АУЫЛ МЕКТЕПТЕРІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ: 1920-ЖЫЛДАР ТӘЖІРИБЕСІ

Карлыга Б. Мухаметкалиева[1*], Тоты А. Кариева[2]

[1]Семей қаласының Шәкәрім атындағы Университеті, Семей, Қазақстан
[2]Университет имени Шакарима города Семей, Казахстан

E-mail: [1*] karlyga.m@mail.ru
[2]karieva77@mail.ru
[1*]https://orcid.org/0000-0002-8613-7248
[2]https://orcid.org/0000-0003-1814-4208

Түйіндеме. Бұл мақалада 1920 жылдары Семей губерниясының ауылдары мен уездеріндегі мектептерді қайта құру мен қалыптастыру процесінің тарихы қарастырылады. Зерттеу жұмысы өңірдегі білім беру жүйесінің дамуын көрсететін мұрағаттық құжаттардың, статистикалық мәліметтер мен ресми есептердің талдауына негізделген. Мақалада Халық ағарту комиссариаттарының қаулылары мен жергілікті органдарының нұсқаулықтарымен білім саласында жүзеге асқан шаралардың мазмұны ашылып, талданды. Ауылдық бірінші басқыштағы білім беретін мектептер желісінің және олардың материалдық базасының дамыту процесі қаралды. Үкімет органдарының және ауылдық қоғамдастықтың ауылдық білім берудің қалыптасуына ықпал ету дәрежесі талданды.

Авторлар өңірдегі жаңа білім беру саясатының ұтымды мен осал тұстарын бірдей көрсетеді. Мақалада өңірдегі сауаттылық деңгейін арттыруға бағытталған бірінші басқыш мектептер, коммуна-мектебі, шаруа жастар мектебі (ШЖМ), педагогикалық курстарды құру жөніндегі іс-шаралар кешенді зерделенеді. Әсіресе, көшпелі өмір салтын ұстанатын ауылдардағы қарапайым халықтың ағарту жүйесінде туындаған қиыншылықтары жөнінде маңызды мұрағаттық деректер дәйектелінді.

Халыққа білім беру мен мәдени ағартуды дәріптеуде шешуші рөл атқарған жергілікті билік пен ауылдық қоғамдастықтың қызметіне назар аударылады. Білім беру процесін ұйымдастырушылардың алдында тұрған проблемалар, оның ішінде кадрлар мен оқу материалдарының жетіспеушілігі, оқу ғимараттарының жеткіліксіздігі, сондай-ақ аймақтағы білім беру жүйесінің дамуына саяси және экономикалық факторлардың әсері қарастырылды.

Қорытындылай келе, кеңестік оқу-ағарту ісі ауыл тұрғындарын оқытуда ғана емес, тәрбиелеуге де арналған білім беру саласының жаңа жолын айқындай түскендігі анықталды. Кеңестік оқу-ағарту ісі өлкенің барлық аумағын қамтып, республикадағы зайырлы білім беру жүйесінің дамуының алғышарттарын қалады деген тұжырым жасалады.

Кілт сөздер: кеңестік білім; оқу-ағарту; халықтық білім беру; ауыл мектебі; ауыл мұғалімі; бірінші басқыш мектебі, коммуна-мектебі, шаруа жастар мектебі, оқушы; оқулық.

Кіріспе

Қазіргі таңда білім беру жүйесін реформалау кеңестік кезеңде жинақталған тәжірибені зерттеуді және қайта пысықтауды, оның оң және теріс қырларын талдауды, жаңа тарихи жағдайларға бейімдеп қолдануды талап етеді. 1920-жылдардағы тарихи тәжірибені білім беруді жаңғырту саласындағы міндеттерді шешуді қолдану тұрғысынан қарастыру біз үшін маңызды, себебі қазіргі жалпы білім беретін мектептердің дамуы мен жаңа экономикалық

саясат кезеңіндегі жағдайдың арасында көптеген ортақ сипаттар байқалады. Қарастырылып отырған жылдар жалпы кеңестік білім беру жүйесін дамытуда қоғамның қатысуының кеңеюімен және мемлекеттік реттеудің күшеюімен ерекшеленді.

Зерттеу жылының басында білім беру жүйесінің тарихи дамуы әлеуметтік трансформациялар мен реформалармен тығыз байланыста болды. Бұл реформалардың маңызды аспектілерінің бірі әртүрлі әлеуметтік топтар арасында сауаттылық пен білім деңгейін арттыруға бағытталған шаралар атанды. Ауылдық жерлерде сауатсыздықты жою мәселесіне ерекше көңіл бөлінді, себебі бұл аймақтардағы білім беру ресурстары мен мүмкіндіктері өте шектеулі сипатта болды.

1920-жылдары Семей губерниясындағы білім беру жүйесін зерттеу осы контекстте ерекше маңызға ие. Бұл кезең өңірде кеңестік биліктің орнауы және сауатсыздықты жою мен ауылдық білім беру инфрақұрылымын дамытуға бағытталған реформалармен сипатталды. Ауыл мектептері білікті педагогтардың тапшылығы, оқу құралдары мен ғимараттарының жетіспеушілігі және оқу процесін ұйымдастырудағы қиындықтар сияқты көптеген проблемалармен кездесті.

Зерттеу жылының басында осы аймақта ауылдық тұрғындар арасында сауатсыздық деңгейінің жоғары болуы ең өзекті мәселелердің бірі болды, бұл әлеуметтік және экономикалық дамудың мүмкіндіктерін едәуір шектеді. Семей өңіріндегі ауылдарда білім беру сауатсыздықты жою мен барлық әлеуметтік топтар үшін білімге тең қолжетімділікті қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарды.

Зерттеліп отырған кезеңде Семей губерниясы бірқатар ерекшеліктерімен өзге аймақтардан айрықша болды. Мысалы, Семей өңірі сол уақыт аралығында өнеркәсіп пен сауданың дамуы бойынша республикадағы алдыңғы қатарлы қалалардың бірі ретінде мәдени орталыққа айналды. Өңірдегі экономикалық дамуды тиімді жүзеге асыру үшін озық техниканы меңгеріп, еңбек өнімділігін арттыруға қабілетті мыңдаған жаңа сауатты жұмысшылар қажет болды. Сонымен қатар, жаңа жұмыс күштері көбінесе ауылдан келген сауатсыз шаруалардан қалыптасты. Мемлекет ауыл шаруашылығындағы мәдени артта қалушылықтың ауыл шаруашылығы өндірісінің дамуына теріс әсерін тигізетінін жақсы түсінді. Ауыл шаруашылығын кең көлемде ұжымдастыру бағытын ұстана отырып, кеңес үкіметі бұл үдерістің ауыл халқының сауаттылығы мен санасының өсуіне тікелей байланысты екенін анықтады. Әсіресе, өнеркәсіптік жұмыс күшіне қосылған ауыл шаруаларына үкімет білім беру мүмкіндіктерін кеңейтуге ерекше назар аударды (Берриман, 2010:10). Мемлекет үшін сауатсыздықты жоюдың ұлттық экономикалық және саяси маңызы айтарлықтай арта түсті. Сондықтан, Семей губерниясының ауылдарындағы ағарту ісін зерттеу нысаны ретінде таңдаудың өзі зерттеудің өзектілігін айқындайды.

Бұл мақаладағы басты мақсат – Семей өңіріндегі ауыл мектептерінің қалыптасу процесін зерттеу. Бұл зерттеу жұмысы қарастырылып отырған жылдардағы білім беру саласындағы өзгерістерді түсінуге, сондай-ақ сол кезеңдегі әлеуметтік және экономикалық дамудың ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеуіміздің нысаны – 1920 жылдары Семей өңіріндегі мектеп құрылысының процесін талдау болып табылады. Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы 1920-шы жылдарындағы губерния ауылдарындағы білім беру саласына қатысты тарихи материалдарды анықтап, оларды отандық тарихи-педагогикалық дереккөздерді байытуға септігін тигізетін авторлық интерпретациялау мен талдау негізінде айқындалды.

Осы орайда, 1920-шы жылдары Семей губерниясының уездері мен ауылдарындағы мектеп ісін зерттеу мақсатында келесі міндеттер қойылды:

- кеңес үкіметі орнағаннан кейінгі губерния ауылдарында халықтық білім беру жүйесінің жай-күйін талдау;
- жаңа білім беру жүйесіне патриархалдық қоғамның көзқарасын анықтау;
- ауылдар мен болыстардағы мектептердің құрылысы мен қажетті құрал-жабдықтармен қамтамасыз етілуін мұрағаттық деректер негізінде қарастыру;
- уездер мен болыстардағы мектептердің өсу-кему динамикасын көрсету.

Материалдар мен әдістер

Семей губерниясының 1920-шы жылдарындағы білім беру жүйесінің жағдайын зерттеу барысындағы мақаланың негізгі көзі - мұрағаттық құжаттар болып табылады. Қазақстан Республикасының Орталық архивінің (одан әрі - ҚР ОМА) Семейдің Губерниялық Халыққа білім беру бөлімінің 81 қоры және Қазақстан Республикасының Президент архивінің (одан әрі – ҚР ПА) 1512 қорының құжаттары пайдаланылып, мақалада дәйектелінді. Бұл қорлардан губерниянның уездері мен ауылдарындағы мектептердің ахуалы мен құрылысы, сауатсыздықты жою бойынша қоғамдық ұйымдар мен мемлекеттік органдардың жұмысы жөнінде құнды деректер алынды.

Өңірлік архивтердің ішінде Абай облысының мемлекеттік архиві (одан әрі - АОМА) ерекше атап өту қажет. Бұл жерде үлкен құндылыққа ие 415 пен 181 қорларының мәдени құрылыс мәселелері қарастырылған губерниялық комитеттердің партиялық конференциялар мен пленумдарының хаттамалары сақталған. Бұл қордың ақпараттық хаттары мен баяндамалары негізінде орталық және жергілікті өзін-өзі басқару органдары мен қызметкерлерінің ағарту жүйесіндегі белсенділігі анықталды. Аталған мұрағат құжаттарын талдау қарастырылып отырған жылдардағы жергілікті халықтың әлеуметтік-мәдени жағдайын, ауыл тұрғындарының сауат ашуға деген көзқарасын, ауыл-аймақтағы мектептегі ісінің даму процесі мен білім беру жүйесіндегі туындаған кедергілерді түсіндіруге мүмкіндік беріп, зерттеу жұмысын жүйелі және үйлесімді деңгейге көтеруге ықпал етті.

Зерттеуде негізінен тарих және қоғамдық ғылымдарда жиі қолданылатын әдіс түрлері қарастырылды. Мақалада тарихи құжаттар мен деректерді зерттеу үшін тарихи талдау әдісі қолданылды. Бұл әдіс Семей губерниясындағы 1920 жылдардағы мектеп ісінің дамуы бойынша мемлекеттік және жергілікті билік органдарының қабылдаған шешімдері, қаулылары, ережелері және бұйрықтары сияқты ресми құжаттарды зерттеуді қамтыды. Бұл дереккөздер сол кездегі білім беру жүйесінің құрылымы, мақсаттары мен міндеттері туралы маңызды мәліметтер берді.

Тақырыпты зерттеу барысында салыстырмалы әдіс негізгі тірек әдістердің бірі ретінде пайдаланылды. Бұл әдіс арқылы Семей губерниясындағы қала мен ауылды елді мекендердегі мектеп ісінің қалыптасу тәжірибесіне салыстыру жүргізілді. Бұл салыстырулар өңірдегі білім беру жүйесінің ерекшеліктерін, ұқсастықтарын және айырмашылықтарын анықтауға, сондай-ақ, Семей губерниясындағы мектеп ісінің дамуының өзіне тән ерекшеліктерін көрсетуге мүмкіндік берді.

Сонымен қатар, статистикалық деректерді талдау арқылы өңірдегі мектептердің, мұғалімдер мен оқушылардың саны, балалардың мектеппен қамтылу үлесі сияқты көрсеткіштер талданды. Бұл деректер мектеп ісінің дамуы мен сауатсыздықты жою бойынша нақты нәтижелерді анықтауға мүмкіндік берді.

Қарастырылып отырған жылдардағы халықтың тұрмыс деңгейін анықтау мақсатында, демографиялық әдіс қолданылды. Бұл әдіспен 1920 жылдардағы халық саны, оның жас-жыныстық құрамы, әлеуметтік құрылымы, сондай-ақ, олардың білім деңгейі қарастырылды. Бұл деректер ересектер арасында сауатсыздықты жоюдың қажеттілігі мен оның әлеуметтік маңыздылығын анықтауға септігін тигізді.

Өңірдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың білім беру жүйесіне әсерін талдау барысы антропологиядық әдіспен жүзеге асты. Бұл әдіс арқылы Семей губерниясындағы 1920 жылдардағы жалпы әлеуметтік-экономикалық жағдайлар, әсіресе, ауылды елді мекендердегі білім беру саласына әсер еткен факторлар қарастырылды. Зерттеу барысында ауылдық жерлердегі кедейшіліктің, халықтың тұрмыс жағдайының, ауыл шаруашылығының білім беру ісіне ықпалы талданды.

Аймақтағы кеңестік білім беру жүйесінің даму тарихы хронологиялық реттілікпен орналасып, зерттеу жұмысы жүйелілік принципіне негізделіп зерделенді. Осылайша, мақалада қолданылған кешенді әдістер Семей губерниясындағы 1920 жылдардағы мектеп ісі мен

ересектер арасындағы сауатсыздықты жою мәселелерін талдауға мүмкіндік берді.

Талқылау

Қазіргі таңда Кеңес үкіметінің бастапқы кезеңдеріндегі білім беру жүйесінің тарихы көптеген зерттеулерде талданғанына қарамастан, бұл тақырып қазіргі ғылым үшін әлі де өз маңыздылығын сақтап келеді. Өлкедегі жалпы кеңестік білім беру жүйесінің даму мәселелері әр түрлі кезеңдердегі тарихшылар тарапынан зерттелді.

Бұл тақырыпқа қатысты еңбектер арасында А.И.Сембаев «История развития советской школы в Казахстане» (Сембаев,1962) пен Ш.К.Біткенбаеваның «Қазақстанда сауатсыздықты жою жайында лениндік декреттің жүзеге асуы (1917-1940 жж.)» (Біткенбаева, 1982) зерттеулерін ерекше атап өту қажет. Авторлар көрсетілген уақыт аралағындағы оқу-ағарту мәселелерін Кеңес үкіметі жүргізген саясаттың ең маңызды бағыттарының бірі ретінде қарастырған. Зерттеушілер республика халқының негізінен ауылдар мен орыс деревняларында өмір сүргендігін ескеріп, большевиктік саясаттың ауыл аймақтардағы мәдени-ағарту жұмыстарына ықпалын талдап, қазақ совет білім беру жүйесін тарихын кешенді зерттеген. Әсіресе, қазақ мектептерінде бастауыш және орта білім беру, көшпелі және жартылай көшпелі аймақтардағы мектептердің жаңа формалары мен жағдайы, қазақ мектептерінің даму эволюциясы А.И.Сембаевтың еңбектерінде айқын көрініс тапқан. Зерттеу кезеңіндегі жалпы білім беру мәселелері зерттеуші Ш.К. Біткенбаеваның монографиясында да қамтылған. Ол қазақ ауылындағы сауатсыздықты жою бойынша атқарылған шараларды кешенді зерттеген. Бірақ, автордың еңбектерінде кеңестік білім беру саясаты мен социалистік партиялық ұйымдардың ағарту саласындағы қызметін мадақтау кеңінен орын алады. Дегенмен, кеңес кезеңіндегі басым көпшілік жарияланымдар сияқты, бұл авторлардың еңбектерінде де тарихи-партиялық көзқарастар басым болды және олардың басты назарында партиялық басқару мәселелері тұрды.

Қазіргі таңдағы отандық тарихнамада кеңестік реформаларды бағалау барысында сындарлы көзқарасқа баса назар аударылады. Отандық зерттеушілер білім беру саясатын жүзеге асырудағы қиындықтар мен қайшылықтарды ерекше атап көрсетеді. Мысалы, зерттеуші О.Х.Мұхатова (Мұхатова, 2021) «1920 жылдардағы Қазақстандағы оқу-ағарту жүйесі» еңбегінде мектептердегі кадр тапшылығы, оқу материалдарының жетіспеушілігі және қазақ мектептерінде оқу бағдарламалары жаңартылып, пәндердің мазмұны мен оқыту әдістерінің өзгеруі сияқты мәселелерді қарастырады.

Осы тұста А.М.Әбікей, А.Т.Қайыпбаева, Р.Р.Оспанованың «Қазақстандағы сауатсыздықты жою науқанының жүзеге асырылуы» (Әбікей және т.б., 2022) мақаласында сауатсыздықты жою науқанының өлкедегі әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси қиындықтар аясында жүргізілгені талданады. Авторлар сауатсыздықты жою саясатының кейбір аспектілерін сынға алып, большевиктік биліктің қазақ халқының мәдени ерекшеліктері мен дәстүрлерін ескермей, науқанды белгілі бір дәрежеде мәжбүрлеу арқылы жүзеге асырғанын атап өтеді.

Авторлар А.Т. Қайыпбаева, О.Х. Мұхатова, А.М. Әбікей және т.б. (Қайыпбаева және т.б., 2022) «Қазақстандағы оқу-ағарту жүйесі: тарихы мен тағылымы (1920-1930 жылдар)» атты ұжымдық монографиясында зерттелген кезеңдегі республикадағы оқу-ағарту жүйесінің қалыптасуы мен дамуын жаңаша түсіндіреді. Бұл еңбекте Қазақ АКСР Ағарту халық комиссариатының және оған басшылық еткен ұлт қайраткерлерінің қызметі суреттеліп, ұлт зиялыларының ағарту саласын дамытудағы үлестері бағаланады. Сондай-ақ, Қазақстандағы сауатсыздықты жою науқаны мен оқу орындарының тәжірибесі зерделенеді.

Аймақтық зерттеулер қарастырылып отырған жылдардағы оқу-ағарту жүйесінің мәселесін кешенді қарастырып, Семей өңіріндегі кеңестік ауылдарының ерекшеліктерін айқындады. Мысалы, К.Ш. Керейбаевтың «Культурная жизнь Восточного Казахстана в 20-е гг.ХХв.» (Керейбаев,1989) зерттеу жұмысы өзінің бай тарихи деректеріне байланысты қазіргі зерттеушілер үшін өзектілігін жоғалтқан жоқ. Бұл жұмыста мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың ауыл шаруалар арасындағы сауатсыздықты жою бағытындағы қызметі

сипатталады, жаппай сауатсыздықты жою кезіндегі қолданылған әкімшілік шаралар тізімі келтіріледі. Зерттеуші А.К. Богенбаева «История развития народного образования в Восточном Казахстане в 20-30-е гг. XX века» (Богенбаева, 2003) диссертациялық еңбегінде Семей ауылдарында мәдени жорық кезінде төтенше әдістердің қолданылуы, жергілікті органдардың ресурстарының жетіспеушілігі, ғимарат тапшылығы және кейбір елді мекендердің алыстығы мектеп желісінің дамуына қосымша қиындықтар туғызғандығы туралы жазады. Аймақтық зерттеушілер ауылдық жерлерде сауатсыздықты жою барысында мәжбүрлеу элементтері ерекше қарқынмен пайдаланылғанын атап өтеді.

Шетел тарихнамасында бұл мәселеге қатысты автор Элисон Берриман (Berryman, 2010) еңбегінде кеңестік білім берудің әртүрлі аспектілерін қарастырып, әсіресе кеңес оқушыларының мектептегі білім алу ерекшеліктеріне ерекше назар аударды. Ол жаңа социалистік білім жүйесінің болашақтағы жетістіктеріне болжам жасап, ретроперспективті көзқарас танытады. Ал Шейла Фицпатриктің (Fitzpatrick,1979) зерттеуінде аталған жылдардағы білім беру жүйесінің нақты көрінісін ұсынады, яғни осал және тиімді тұстарын бірдей анықтады.

Осы авторлардың еңбектерінде оқу-ағарту жүйесінің даму сатылары кеңестік және қазақстандық масштабта қарастырылған. Бірақ Семей губерниясының ауылдарындағы оқу ісінің жағдайы жете зерттелмегендіктен, бұл зерттеу тақырыбының кешенді зерттелу қажеттілігі айқын болып тұр.

Нәтижелер

Семей өңіріндегі ауыл халқының сауаттылығын арттыру, ауыл мектептері мен сауат ашу орталықтарын ашу қозғалысы XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында қалыптаса бастады. Алғашқы ана тілінде оқытатын ауыл мектептері алғаш рет Зайсан уезінің Ақсуат болысында ашылды. Кейіннен мұндай мектептер Нарын, Себе және Қалба ауылдарында да құрылды, бірақ өлкелік ауыл мектептері кейіннен өз қызметін тоқтатты. Дегенмен, ауыл мектептерінің қызметін жалғастыру 1919 жылдың 30 қарашасында Семей өңірінде Кеңес үкіметінің орнауымен қайта қолға алынды (ҚР ОМА. Қ.81, Т.1, Іс.78, П.5қ).

Семей өңіріндегі кеңестік биліктің бірыңғай білім беру жүйесінің қалануы республиканың өзге аймақтарына сәйкес 1918 жылдары бекітілген бірқатар ірі актілер: «Шіркеуді мемлекеттен және мектепті шіркеуден бөлу туралы», «РСФКР бірыңғай Еңбек мектебі туралы ереже» мен «Бірыңғай еңбек мектебінің негізгі принциптері» бойынша жүзеге асты. Осы құжаттарға сәйкес мектептерде діни ілімдерді оқыту тоқтатылып, мектеп жұмысшылар мен шаруалардың барлық балаларына қол жетімді болды. Бұрынғы патшалық таптық-сословиелік мектептердің орнына кеңестік жалпы типтегі I-ші басқыш және II-ші басқыш бірыңғай Еңбек мектебі құрылды. Барлық оқу орындары Халық Комиссарлары Кеңесінің қарауына өтіп, бұрынғы дін қызметкерлерінің қызметі жойылды, оқыту ұлдар мен қыздарға бірдей және тегін деп жарияланды (Развитие народного образования, 2016:4).

Дегенмен, үкіметтің «Мектепті шіркеуден бөлу туралы» декретіне қарамастан, кейбір мектептерде антипедагогикалық оқыту және тәрбиелеу әдістері жалғасып, дін сабақтарын оқытуға жол берілді. Сондықтан 1924 жылдың 5 мамырындағы губерниялық халыққа білім беру бөлімінің циркулярында мектеп қабырғасында діни ілімдерді жүргізуге қарсы ең кең көлемде күрес жүргізуді тапсырды. Мұндай мақсатты жұмыстың нәтижесінде еңбекшілердің діннен біртіндеп алыстауы байқалды. Көптеген жерлерде тұрғындардың қалауымен шіркеулер мен мешіттер мектептер мен клубтарға берілді (Керейбаев,1989:40)

Мектеп оқушыларының әлеуметтік құрамында да елеулі өзгерістер орын алды. Оқушылардың басым көпшілігі (59%) еңбекші халық пен шаруалардың балалары болды, бұл кеңестік білім беру жүйесінің шынайы халықтық сипатын көрсетеді.

Сонымен бірге, 1920 жылдан бастап жеті жылдық мектептер, шаруа жастарының мектебі (ШЖМ) ашылып, онда оқушылар жалпы білім алумен қатар практикалық қызметке қатар дайындалды. Айта кету керек, қарастырылып отырған кезеңде жаңа кеңестік мектептің негізі қалану барысында, халықтық білім беру жүйесіндегі ең басты назар бастауыш мектепке

берілді.

1920 жылғы халық санағының нәтижелеріне сәйкес губернияда 1047804 адам өмір сүрді, олардың ішінде ауылдық тұрғындардың саны 946473 адамды немесе 90,3%-ын құрады. Қала тұрғындарының үлесі небәрі 9,6% болды, бұл губерния тұрғындарының ауылдық елді мекендерде жиі орналасқандығын білдіреді. Осылайша, халықтың негізгі бөлігін ауыл халқы құрағандықтан губернияның экономикалық және әлеуметтік жағдайы ауылшаруашылық секторына тәуелді болғандығын байқаймыз (Статистический обзор, 1923:336). Кеңес үкіметінің аграрлық сипаты және халықтың басым бөлігі ауылды жерлерде тұруы оқу-ағарту жолында негізгі назарды ауыл шаруашылығымен айналысатын қарапайым тұрғындарға аударды.

1920 жылдардың басында мектеп жүйесін түбегейлі қайта құру ісі аяқталды. Бұл кезеңде табиғи және географиялық ерекшеліктермен мәдени дәстүрлерге сәйкес аймақта негізінен бірінші басқыштағы мектептер ашылды. 1921 жылы өңірдегі ауылдарда I-ші басқыштағы-545, II-ші басқыштағы-12 ауыл мектептері жұмыс істеді (Статистический обзор, 1923:378).

Зерттеу жылының басында білім беру жүйесінде жүргізілген ауқымды реформалар жаңа мектептер құрылысын бастау және бар оқу орындарын кеңейту арқылы айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізді. Мұрағат деректері 1921-1922 оқу жылдары жалпы губернияда I-ші басқыштағы мектептердің саны 864-тен 1043-ке дейін, яғни 21%-ға екпінді ұлғайғанын көрсетті (ҚР ОМА Қ.81, Т.1, Іс.335, П.17,129). I-ші басқыштағы мектептер желісінің ұлғаюы, ең алдымен, білім беру мекемелерінің көбінесе халықтың бастамасы мен қаражаты есебінен құрылған ауылдық жерлердің есебінен жүрді. Әдетте, шаруалар біреудің саятшылық үйін жалға алып, отын жинап, кеңсе керек-жарақтарын сатып алып, оларға мұғалімдер жіберуді сұрады. Кейде ауыл жиынының тапсырмасы бойынша уәкілетті шаруалар мұғаліммен келісіп, мектеп халыққа білім беру органдарының хабарынсыз ашылды.

Кеңес кезеңінің тарихшылары еңбектерінде ауыл тұрғындарының мұндай ынта-жігерінің себебі партиялық және кеңестік органдардың бұқараның ағартушылыққа деген құштарлығын ояту, үкіметтің мектеп желісін кеңейту жөніндегі қызметін қолдауы деп баяндалады. Расыменде, РСФКР Халық Комиссариатының 1918 жылғы 5 маусымдағы «барлық ведомстволардың оқу және білім беру мекемелерін Білім беру жөніндегі халық комиссариатының қарамағына беру туралы» жарлығы мемлекеттік бюджет есебінен мектептерді қаржыландыруды едәуір арттыруды талап етті. Бірақ, бұл шешім нақты ойластырылған экономикалық қадамнан гөрі саяси декларация болғанға ұқсайды, себебі іс жүзінде шаруалардың балаларына мемлекет есебінен білім беру мүмкіндігі пайда болғанымен, ел басшылығы бірқатар себептерге байланысты өз ниеттерін жүзеге асыра алмады.

Мәселен, ауыл әлі де азаматтық соғыстың салдарларынан толықтай қалпына келмеген жағдайында, оған 1921 жылғы ашаршылық қосылды. Білім беру және мәдени жұмыстардың қызметіне маман тапшылығы, әдістемелік материалдардың және жазу құралдарының, кітаптардың болмауы кедергі келтірді, бір адамға шамамен жарты қарындаш, ½-1 парақ қағаз берілгені олардың ұзақ мерзімді қажеттіліктерін толық өтей алмады (АОМА Қ.73, Т.1, Іс.42, П.74,76).

Халық шаруашылығында күйзелістер мен ашаршылық жылдарында Семей губерниясында мектептер желісінің саны қысқарды. 1922 жылдың сәуірінен 1922 жылдың қазанына дейін Семей губерниясындағы жалпы мектептер саны 1051-ден 751-ге дейін 1,4 есе азайды (Статистический обзор, 1923:91). Нәтижесінде мемлекеттік бюджет «ағарту жүйесі» деген атпен белгілі жүктемені көтере алмай, мектептердің қаржыландырылуын жергілікті бюджетке тапсырды.

Бұл жағдайды көптеген мектептерді тұрғындардың аз қаражатымен ашылып, мемлекет тарапынан уәде етілген көмекке үміт артуымен түсіндіруге болады. Мемлекеттік қаржылардың тоқтатылуымен және жергілікті бюджеттердің әлсіздігімен мектептер жұмысын тоқтатуға мәжбүр болды. Осы тұста, ауылдағы мектеп желісін сақтап қалу үшін ауыл тұрғындарының өз қаржыларын жұмсап, салық енгізуі маңызды рөл атқарды.

Ауыл шаруашылығының мектеп құрылысын қаржыландыру тәсілі ретінде өзін-өзі

салықтандыру идеясына деген көзқарас қарама-қайшылықты болса да, өңірдегі экономиканың қиын-қыстау кезеңінде мектеп желісін қолдауда маңызды рөл атқарды. Семей уезінде 1924-1925 оқу жылында 23 мектеп ауыл тұрғындарының қаржысы есебінен жұмыс істеді (АОМА Қ.181, Т.1, Іс.26, П.118). Мектептерге қандай да бір түрде қолдау көрсету үшін Губерниялық халыққа білім беру бөлімдері мемлекеттік бюджеттердің тапшылығына байланысты білім беру және мәдени- ағарту мекемелерін салу мен күтіп-ұстауға жауапкершілікті жергілікті бюджет пен ауылдық қоғамдарға жүктеуді қарастырды. Өлкедегі экономикалық қиындықтарға байланысты қоғамдық және кооперативтік органдардың қаржысына толықтай тәуелді болған шартты мектептер құрылды.

Келісімшарттар жасау немесе салық салу арқылы шаруалар мектеп ғимараттарын салуға, жөндеуге және жабдықтауға, мектептерді қаржыландыруға, яғни отынмен, керосинмен, сондай-ақ мүмкіндігінше оқушыларға арналған оқулықтар мен жазу құралдарымен қамтамасыз етуге міндеттенді. Көптеген жағдайларда шаруалар мектепті өз қаражаттарымен ұстап тұруға ниет білдірген. Мысалы, 1921 жылы 19 қаңтарда Карповка болысындағы Черниговка селосының жалпы ауылдық жиында қабылданған шешімде: «Біз, азаматтар, мектепті қамтамасыз етуге қатысты барлық шараларды қабылдауға шешім қабылдадық және осыған байланысты халық білім беру бөліміне біздің селода мектеп ашуды сұраймыз» деп жазылған. (ҚР ОМА Қ.81, Т.1, Іс.581, П.17). Отын тапшылығы салдарынан көптеген мектептер жабылғанда, Зайсан уезінде ата-аналардың көмегімен мектептерде сабақтар жалғасып отырды (Керейбаев,1989:27). Кедей шаруалардың өкілдерінің осындай шешімді мәлімдемелері мен бастамаларында халықтың білімге деген құштарлығының айқын көрінісін байқауға болады.

Отандық тарихшы Ш.К. Керейбаев келісімшарт жүйесін Кеңес үкіметінің алғашқы жылдарында республикада қиын материалдық жағдайларды бастан кешірген кеңестік мектептерге бүкілхалықтық қолдау көрсетудің маңызды құралы ретінде қарастырады. Ш.К. Керейбаевтың пікірінше, бұл еңбекші халықтың жаңа мектептер ашуға деген ұмтылысының айтарлықтай өсуіне ықпал етті.

Дегенмен, білім берудің қаржылық-материалдық мәселесін қамтамасыз ете отырып, ауылдық қоғамдар кейде мемлекеттік құрылымдардың қатысуынсыз шеше алмайтын проблемаларға тап болды, олар ең алдымен мектеп орындарының жетіспеушілігіне немесе шалғайлығына қатысты туындады. Ертіс өңіріндегі болыстарда халық азды-көпті тығыз қоныстанды және бұл аудандарда мектепке дейінгі қашықтық 7 шақырымды құрайтын. Сондықтан оқушыларды мектепке атпен немесе арбамен жеткізу әдісіне байланысты, Қарқаралы уезінің кейбір аудандарында және Зайсан уезінің бір бөлігінде мектеп орналасқан жердің радиусын 15-20 шақырымға дейін кеңейту туралы шешім қабылданды (АОМА Қ.415, Т.1, Іс.229. П.11қ).

Сонымен қатар, қазақ ауылдарында, әсіресе көшпелі ауыл халқының едәуір бөлігінің көшпелі өмір салтын ұстануы, отырықшы пункттердің аздығы, байланыс жолдарының жоқтығы, жергілікті халықтың төмен мәдени деңгейі, қазақ мұғалімдерінің тапшылығы бірыңғай оқу жүйесін тез қабылдауға кедергі келтірді. Ауылдағы көшпелі шаруашылықтың ерекшелігі мектептердегі оқу процесінің ұзақтығына да әсер етті. Егер қалалық мектептерде ол 180-200 күнге тең болса, онда ауылдық мектептерде оның ұзақтығы 120-135 күнді құрады (Ежегодник, 1929:268). Көшпелі өмір салтына байланысты қазақ оқушылары оқуға кешірек кірісіп, ерте көктемде оқуды тоқтатуға мәжбүр болды.

Көшпелі өңірлердегі жағдайдың күрделілігіне байланысты басқарушы үкімет біріншіден, өлкедегі ауылдар арасындағы едәуір алшақтықты ескере отырып, екіншіден, жайылым қуып, көшіп жүрген көшпелі халықтың балалары мен көше балалары үшін ауылдың тұрмысына қолайлы, кейін көшпелі ауылдағы мектептің негізгі түріне айналған мектеп-коммунасын құрды. Мектеп-коммуналарға көбінесе жетім, кедей, батрақ, қызыл әскер мен жалдамалы жұмысшылардың балалары алынды (Мұхатова,2021:41). Бұл балаларды азық-түлікпен, тұрмыстық заттармен, киім-кешекпен қамтамасыз ету толығымен мемлекет тарапынан жүзеге асырылса да, кейбір мектептерде ата-аналар оқудың материалдық қамтамасыз етілуін, оның ішінде тамақтанудың және жатақханада тұруға байланысты барлық

шығындарды өз мойындарына алды.

1925-1926 оқу жылының есебінен өңірде 4 мектеп-коммуна болғаны белгілі болды. Егер бұл мәліметті зерттеуші Ш.К.Біткенбаеваның еңбегінде келтірілген дерекпен салыстырсақ мекептің санын айтарлықтай азайғанын байқаймыз. Автор Семейде 1922 жылдың басында 7 коммуна-мектебі болғанын атап өтеді. Мұны өңірдегі экономикалық қиындықтар салдарынан мектептер санының қысқаруымен байланысты болуы мүмкін деген болжамды қарастыруға болады (Мухаметкалиева, 2024:105)

Өңірдегі ауыл мен ауыл еңбеккерлерінің мәдени деңгейін көтеру, оларға агротехниканы арттыруға көмектесу мақсатында шаруа жастарының (ШЖМ) алғашқы мектептері ашыла бастады, онда басты назар оқушыларды өндірістік оқытуға және ауылда жұмыс істеуге аударылды, ал жалпы білім беретін пәндер оқу ауыл шаруашылығымен байланысты болды. Мәселен, Павлодар уезінің Ертіс ШЖМ оқушылар 1926-1927 оқу жылында Ертіс селосындағы мал шаруашылығының жай-күйіне зерттеу жүргізіп, мал аулаларын жылытуды жақсарту бойынша ұсыныстар әзірлеген.

Қарастырылып отырған жылдың соңына Семей губерниясында 4 шаруа жастары мектебі қызмет етті, оның ішінде тек біреуінің қазақ жастарына арналуы қазақ ауылындағы білім беру жүйесіндегі қиындықтарды аңғартады. Дегенмен, шаруа жастарына арналған мектептерге деген сұраныс ұзақ уақытқа созылған жоқ, олар ауыл шаруашылығын ұжымдастыру кезеңінде шаруа мектептеріне айналып, 1930 жылдардың ортасына дейін қызмет етті (Керейбаев, 1989:31).

Сурет 1. Ауыл шаруашылығы мектебінің ғимараты, Семей, 1920ж.
(ҚР МАМ ОМКФДЖА, 8-2484)

Ауыл мектептерінде педагогикалық кадрлардың жетіспеушілігі өзекті тұрды. Мектеп мұғалімдеріне деген сұраныс айтарлықтай артты, әсіресе, ауылдық жерлерде жұмыс істеу үшін мұғалімдермен қатар сауатты адамдарда тартылды.

Кеңестік білім беру жүйесінің елдің әртүрлі өңірлеріне енгізілуі барысында көптеген мұғалімдер жаңа идеологияға бастапқыда қарсылық білдірді. Жергілікті есептерге сүйенсек, кейбір ауылдарда мұғалімдер қарсылық көрсетіп, саботаж ұйымдастырғаны байқалады. Мысалы, Нарым болысы мен Күршім өңірінде мәдени-ағартушылық жұмыстар мүлде жүргізілмеген, мұғалімдер халық арасында жұмыс істеуге белсенді түрде қатыспады (Мухаметкалиева,2024:105).

Дегенмен, уақыт өте келе жағдай мен саяси конъюнктураның қысымымен олардың басым бөлігі жаңа білім беру жүйесіне бейімделіп, оған қосылуға мәжбүр болды. Большевиктік билік мұғалімдердің көпшілігі тек оқи және жаза алатындығын ескере отырып, халыққа білім беру бөлімдері қысқа мерзімді курстар өткізу арқылы олардың деңгейін жүйелі түрде арттырып отырды. Дәл осындай жұмыс Кеңес үкіметі жағына өткен ескі мұғалімдермен де жүргізілді. Осылайша, 1921-1926 жылдар аралығында төрт жыл бойы курстар арқылы 4416 мұғалім білім

алды, бұл ауыл мұғалімдерінің жалпы санының 73%-ын, яғни 6048 адамның 4416-сы құрайды (Богенбаева, 2003:130).

Мұғалімдердің көпшілігі қайта даярлау курстарынан екі немесе үш рет өтті. Бұл олардың жаңа идеология мен жұмыс әдістерін қабылдай алмауын білдіреді. Сонымен қатар, курс өткізуші мұғалімдердің кәсіби даярлығының жеткіліксіздігі білім сапасына да кері әсерін тигізді. Дегенмен, мұғалімдерді даярлау қарқынының күшеюіне қарамастан, губерниядағы педагогтардың білім деңгейі мен тәжірибесі сол кезеңде әлі де қанағаттындырылмаған күйді сақтады. Мысалы, 1924 жылдың 1 сәуіріндегі мәліметтер бойынша, губерниядағы білім беру жүйесінде 1127 адамның тек 21,4%-ы жоғары немесе арнайы орта білімді болды. Мұғалімдердің еңбек өтіліне келетін болсақ, 3 жылға дейін - 334 (29,6%), 3-тен 5 жылға дейін - 222 (19,7%), 5 жылдан жоғары - 571 (50,7%). Осыдан, мұғалімдердің шамамен жартысы Кеңес үкіметі кезеңінде даярланған мамандар екенін куәландырады (АОМА Қ.415, Т.1, Іс.89, П.34)

Кездескен қиыншылықтарға қарамастан, аймақтағы экономикалық өсім мен қаржылық жағдайдың жақсаруы жағдайында мектеп білім беру жүйесіндегі күрделі жағдай біртіндеп жақсара бастады. 1923 жылдан мектеп ісінде бастап айтарлықтай жетістіктер байқалды, нәтижесінде мектеп құрылысының динамикасы артып, оқушылардың кеңірек топтары қамтылды. Мұрағат материалдарын талдау Семей болысындағы мектептердің саны қарқынды өспесе де, тұрақты өсу үрдісін көрсетеді. (Кесте-1).

Кесте 1. Семей уезінің болыстарындағы мектеп туралы мәлімет (АОМАҚ.181, Т1, Іс.39, П.471, 472, 472қ)

Болыстардың атауы	Бородулиха	Шемонайха	Убин	Разин	Семиярка	Александровск	Советтік	Калинин	Луначарск	Ленин	Красно-Октябрьск	Мендешев	Бескарағай	Досов	Сейфуллин	Қызылтаң
1923 1924	6	6	4	4	4	7	5	12	8	10	8	5	3	4	2	4
1924-1925	11	5	5	5	3	9	12	16	7	8	7	3	4	5	3	6
1925-1926	11	9	6	6	4	11	12	15	7	8	7	4	4	5	3	7
Барлығы	28	20	15	15	11	27	29	43	22	26	22	12	11	14	8	17

1-ші кестеде келтірілген деректер бойынша сандық талдау 1923 пен 1926 жылдар аралығындағы өсім орта есеппен 15%-ды құрғанын көрсетті, яғни бұл ауылдық жерлердегі мектептер санының тұрақты түрде дамып отырғандығын білдіреді.

Үкімет қарастырылып отырған кезеңде мектепке қаржылай елеулі қолдау көрсетті. 1924-1925 оқу жылында халыққа білім беру қажеттіліктеріне губерния бюджетінің 26,8%-ы бөлінсе, 1925-1926 оқу жылында бұл көрсеткіш 33,9%-%-ға, 1927-1928 оқу жылында 34,1%-ға жетті. Ақшалай мәнде бұл айтарлықтай көлемді сомалар болды. Мұғалімдердің жалақысы аса жоғары болмағанымен, үнемі өсіп отырды. 1924-1925 жылдары мектеп қызметкерінің орташа жалақысы 25,50 рубль болса, 1925-1926 жылы 32,50 рубльді құрады, демек, жалақының 7 рубльге өскені байқалады (АОМА Қ.73, Т.1, Іс.427, П.38).

1923 жылы мектептерді оқу құралдарымен және оқулықтармен қамтамасыз ету ісі жақсара бастады. Мысалы, сол жылы оқулықтар мен оқу құралдарын сатып алуға 2 миллион 500 мың рубль бөлінді. Губерниядағы мектептерде әрбір 2 оқушыға 1 оқулықтан келетін.

Ауылдық жерлердегі мектептерді оқулықтармен қамтамасыз ету ісінде осы кезеңде қалалық оқушылардың ауыл оқушыларына қамқорлық жасауы кеңінен таралды (Керейбаев,1989:30). 1920-жылдардың екінші жартысында мектеп білімін қаржыландырудың артуы жергілікті билік органдарына білім беру мекемелері үшін, оның ішінде ауылдарда мектеп ғимараттардың құрылысын кеңейтуге мүмкіндік берді. Шын мәнісінде, қазақ ауылдарында көптеген мектептер жалдамалы қазақ қыстақтарында жарықсыз, гигиеналық талаптарға сай емес жағдайларда орналасты. Аудандағы бастауыш мектептердің тек 21%-ы ғана қолайлы және арнайы бейімделген ғимараттармен қамтамасыз етілді: бұл көрсеткіш орыс аудандарында 26%-ға дейін артса, қазақ аудандарында керісінше 15%-ға дейін төмендеді (Ежегодник,1927:275). Семей уезінде Медеу Оразбаев салған Мендешев болысындағы бір мектептен басқа, қазақ ауылында ешқандай жақсы жабдықталған мектептер болмаған деуге болады (АОМА Қ.185, Т.1, Іс.29, П.500).

1920 жылдардың соңында, 1926 жылмен салыстырғанда, Семей өңірінде мектеп ғимараттарын салуға жергілікті бюджеттен дотациялар көлемі екі есе артты. Бірақ, соғысқа дейінгі кезеңмен (1915ж.) салыстырғанда, І-ші басқыштағы мектептердің саны 3 еседен астам өскенін ескерсек, мектеп құрылысы мектептер желісінің кеңеюіне ілесе алмады. (АОМА Қ.73, Т.1, Іс.427, П.38)

Зерттеу кезеңінің соңына қарай, жергілікті билік органдарының мектептерді жөндеуді қаржыландыруға қатысқанына қарамастан, әсіресе ауылдық жерлерде орналасқан мектеп ғимараттарының жағдайы қанағаттанарлықсыз болғанын келесі кесте көрсетеді.

Кесте 2. Семей өңіріндегі І-басқыштағы мектептердің орналасқан ғимараттарының жағдайы, 1927 ж. (Ежегодник,1929:269)

Ауылдық елді мекендер	Мектеп ғимараттарының саны	Мектеп ғимараттарының ішінен								
		Арнайы меткптер	Бейімделген	Жалдамалы	Арнайы бейімделген	Арнайы жалдамалы	Жарамды	күрделі жөндеуді қажет етеді	Мүлдем жарамсыз	оқушыларға арналған пәтерлері бар
Қазақ ауылдары	210	43	32	133	-	-	32	57	120	15
Орыс және т.б. ауылдары	271	124	108	28	10	1	72	131	92	80
Барлығы	481	167	140	161	10	1	104	188	212	95

2-ші кесте көрсетіп тұрғандай, мектеп ғимараттарының жартысынан астамы өз мақсатына сай келмеген. Бұл жағдай 1920 жылдардың екінші жартысында мектеп білімін қаржыландырудың бюджеттік қаражат есебінен ұлғайғанына қарамастан, бастауыш білім беруді енгізу мәселесін шешу үшін Семей өңірінде әлі де қаржылай қолдаудың жеткіліксіз болғанын айғақтайды.

Қарастырылып отырған жылдары қаржылық тапшылық, мектеп ғимараттарының жетіспеушілігі мен педагогикалық кадрлардың аздығына қарамастан, мектеп жасындағы балаларды мектепке тарту үнемі артып отырды. Мысалы, балаларды І-ші басқыштағы мектептермен қамту шамамен 36,6%- ға өсті, осы тұста, қалада бұл көрсеткіш – 67%, ауыл

халқы балалары үшін - 45,6%-ды құраса, көшпелі аймақта (21,4%) 2 есе аз қамтылды (Керейбаев, 1989: 41).

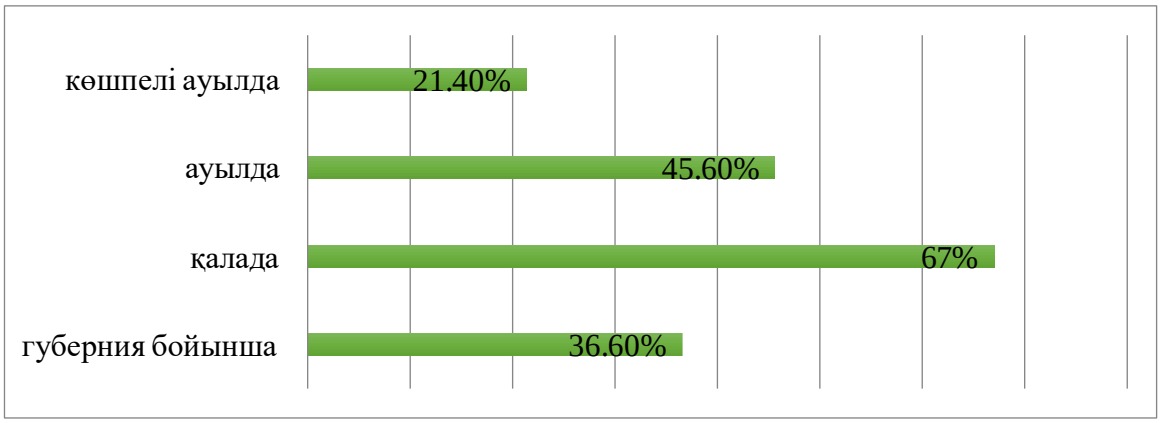

Диаграмма 2. Семей өңірінде балаларды I-ші басқыштағы мектептермен қамту көрсеткіші,1926 ж. (Керейбаев, 1989: 41).

Диаграммада көрсетілген мәліметтерге сәйкес, көшпелі халықтың балаларының мектеппен қамту деңгейі қалалық жерлердегі балалармен салыстырғанда төмен болуы, ауыл аймақтарда білім беру жүйесінің толық әрі тиімді ұйымдастырылмағанын аңғартады.

Мектепті бітіргеннен кейін балалардың көпшілігі халық арасында қалуға мәжбүр болады. Кейбіреулері білім алған мектептің алғашқы кезеңімен қанағаттанып, оқуын жалғастырмады, ал кейбіреулері орыс тілін білмегендіктен және дайындық деңгейінің төмендігі себепті қаладағы II-ші басқыш орыс мектептеріне түсе алмады.

Осылайша, 1928 жылғы статистикалық есепке сәйкес, зерттеу жылдарының соңында ауылдық елді мекендердегі 755 мектепте тек 22% ғана бала мектеппен қамтылған, ал қалған 194000 бала білім алу мүмкіндігінен айырылған, демек бұл халықтың едәуір бөлігінің әлі де білім беру жүйесімен толыққанды қамтылмағанын көрсетеді.

Қорытынды

Тұжырымдай келе, 1920-жылдар өңірлік білім беру саласы үшін үлкен ұйымдастырушылық, әдістемелік және қаржылық өзгерістер кезеңі атанды. Зерттеу жылдары ескі жүйелерді жоққа шығарумен, жаңашылдықтарға деген екіұшты көзқараспен және еңбекке негізделген мектептерді қалыптастыруға ұмтылумен сипатталады.

1920-жылдардың барысында Семей өңірінің ауыл аймақтарында мемлекет пен жергілікті билік органдары ауыл балаларын мектеппен қамту мақсатында бірқатар шараларды жүзеге асырғанын атап өткен жөн: бірыңғай еңбек мектептері, коммуна-мектебі, шаруа жастар мектебі (ШЖМ) ашылды. 1920-жылдары халықтың өздігінен салық салу жүйесі кеңінен қолданылып, мектептерді ұйымдастыру үшін қаржы жинау жүзеге асырылды.

Дегенмен, ауыл тұрғындарын мектеппен қамтамасыз етуге бағытталған шараларда бірқатар кемшіліктер байқалды. Бірінші кезекте, білім беру процесіне қаржының жеткіліксіз бөлінуі анықталды. Ауылдық білім беру жүйесінің жүзеге асырылуы оқу орындарының, педагогикалық кадрлардың, оқулықтардың және ғимараттардың жетіспеушілігімен күрделенді. Мектеп желісі шалғай аймақтарды қамти алмай, ауыл тұрғындарының бір бөлігі сауатсыз күйінде қалды. Сонымен қатар, ауылдық жерлерде жалпы бастауыш білім беру мәселесі 1920-жылдардың соңына дейін шешімін таппады. Осылайша, ауылдық жерлерде білім беру процесінің қиын әрі қарама-қайшылықты тұрғыда жүзеге асырылғаны анықталды.

Әдебиеттер тізімі

Berryman W.A. Soviet Education: Communism in the Classroom. – Colby college:Honors Theses. 2010. – P.602

Fitzpatrick Sh. Education and Social Mobility in the Soviet Union:1921-1934. Cambridge: Cambridge University Press. 1979. – P.355.

Біткенбаева Ш.К. Қазақстанда сауатсыздықты жою жайында лениндік декреттің жүзеге асуы (1917-1940 жж.). - Алматы: Ғылым, 1982. - 176 б.

Богенбаева А.К. История развития народного образования в Восточном Казахстане в 20–30-е гг. XX века: дис… канд. ист. наук / А.К. Богенбаева. – Алматы, 2003. – 166 с.

Ежегодник Семипалатинского округа. Обзор за 1927-28 год. . – Семипалатинск:издание Семипалатинского окрплана. – 1929.-293с.

Ежегодник Семипалатинского округа. Обзор за1925-26 год. . – Семипалатинск:издание Семипалатинского Губисполкома.-1927. . – 430с.

Әбікей А.М., Қайыпбаева А.Т., Оспанова Р.Р. Қазақстандағы сауатсыздықты жою науқанының жүзеге асырылуы // Отан тарихы. № 2(98). 2022. – Б.170-178.

Календарь-справочник и записная книжка добровольного корреспондента и волостного статистика на 1928 год. Кзыл-орда: Казгоскдата №1. 1928. - 301 с. URL: https://nabrk.kz/bookView/view/?brId=1540665&simple=true&green=1# Қаралған күні 05.08.2024).

Керейбаев К.Ш. Культурная жизнь Восточного Казахстана в 20-е годы XX века: дисс...канд. ист. наук. / К.Ш. Керейбаев. – Алма-Ата: Институт истории, археологии и этнографии им. Ч.Ч. Валиханова, 1989. – 182с.

Культурное строительсво в Казахстане. Сборник документов и материалов (1918-1932 гг.). Том первый. Алма-Ата: Казахстан. 1965. – 566 с.

Қазақстандағы оқу-ағарту жүйесі: тарихы мен тағылымы (1920-1930 жылдар) Ұжымдық монография [Авт.: А.Т. Қайыпбаева, О.Х. Мұхатова, А.М. Әбікей т.б.]. / - Алматы: «Мадияр» ЖК, 2022. – 320 б.

Мухаметкалиева К.Б. 1920-шы жылдардағы семей өңіріндегі мектептік білім беру жүйесінің тарихы: жетістіктер мен қайшылықтар // Вестник КазНПУ им.Абая. Серия историческая. - № 2 (81). 2024.-С.96-110. DOI: https://doi.org*10.51889/2959-6017.2024.81.2.009*
Мухаметкалиева К.Б. Борьба с неграмотностью в Семипалатинском крае в 1920-е годы: проблемы и результаты // Вестник КазНУ им. Аль-Фараби. Серия историческая. - № 2 (113). - 2024. – С.95-110. DOI: https://doi.org/10.26577/JH.2024.v113i2-08.

Мұхатова О.Х. Қазақстандағы 1920 жылдардағы оқу-ағарту //Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. «Тарихи ғылымдар. Философия. Дінтану» сериясы.- №2 (135). - 2021. – Б. 35-47. DOI: https://doi.org/10.32523/2616-7255-2021-135-2-35-47.

Развитие народного образования в Восточном Казахстане XIX-начало XX вв. Т2 / [сост.: Г.Т. Касымова и др.]. – Семей. – 2016. – 717с.

Сембаев А.И. История развития советской школы в Казахстане.-Алма-Ата: Казучпедгиз, 1962. - 367 с.

Статистико-экономический обзор Киргизской Советской Социалистической Республики. Оренбург: Управпромгуба. - 1923. - 409с. URL:https://nabrk.kz/bookView/view/?brId=1093260&simple=true&green=1#. Қаралған күні 01.08.2024.

ПРОБЛЕМЫ СЕЛЬСКИХ ШКОЛ СЕМИПАЛАТИНСКОЙ ГУБЕРНИИ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ: ОПЫТ 1920-Х ГОДОВ

Карлыга Б.Мухаметкалиева*, Тоты А. Кариева
Университет имени Шакарима города Семей, Казахстан

Аннотация. В статье исследуется процесс формирования и реорганизации школ в селах и уездах Семипалатинской губернии в 1920-е годы. Исследование основано на архивных

материалах, статистических данных и официальных отчетов, которые иллюстрируют развитие образовательной системы в регионе. В статье подробно анализируются мероприятия, проведённые в образовательной сфере на основе постановлений Народных комиссариатов просвещения и директив местных органов. Авторы выделяют как положительные, так и отрицательные аспекты новой образовательной политики в регионе. Особое внимание уделено процессу расширения сети сельских школ первой ступени, их материально-техническому состоянию, а также степени влияния органов власти и сельского сообщества на развитие сельского образования.

В статье всесторонне рассматриваются мероприятия, направленные на создание школ первой ступени, школ-коммун, школ крестьянской молодежи (ШКМ) и педагогических курсов. Важное внимание уделяется архивным данным, отражающим трудности, с которыми сталкивались представители кочевых сел в процессе обучения.

Отдельный акцент направлен на роли местных властей и сельской общественности, которые сыграли значительную роль в продвижении образования и культурного просвещения. В статье рассматриваются проблемы, с которыми столкнулись организаторы образовательного процесса, включая нехватку кадров, учебных материалов, недостаточное количество учебных зданий, а также влияние политических и экономических факторов на развитие системы образования в регионе.

В заключение отмечается, что советская образовательная политика не только проложила новый курс в области обучения, но и существенно повлияла на воспитание сельского населения. Выводится, что советская система образования охватила весь регион и заложила фундамент для последующего развития светской образовательной системы в республике.

Ключевые слова: советское образование; просвещение; народное образование; сельская школа; сельский учитель; школа первой ступени; школа-коммуна; школа крестьянской молодежи; ученик; учебник.

PROBLEMS OF RURAL SCHOOLS IN SEMIPALATINSK GOVERNORATE AND WAYS TO ADDRESS THEM: THE EXPERIENCE OF THE 1920s

Karlyga B. Mukhametkaliyeva*, Toty A. Karieva
Shakarim University of Semey, Kazakhstan

Annotation. The article examines the process of forming and reorganizing schools in the villages and districts of the Semipalatinsk Province in the 1920s. The research is based on archival materials, statistical data, and official reports that illustrate the development of the educational system in the region. The article provides a detailed analysis of the measures implemented in the educational sphere based on the decrees of the People's Commissariats of Education and the directives of local authorities. The authors highlight both positive and negative aspects of the new educational policy in the region. Special attention is given to the process of expanding the network of primary rural schools, their material and technical conditions, as well as the degree of influence of the authorities and the rural community on the development of rural education.

The article comprehensively examines the initiatives aimed at establishing primary schools, communal schools, peasant youth schools (PYS), and pedagogical courses. Significant attention is paid to archival data reflecting the challenges faced by representatives of nomadic villages in the process of education.

A separate focus is placed on the role of local authorities and the rural public, who played a significant role in promoting education and cultural enlightenment. The article addresses the problems faced by the organizers of the educational process, including the shortage of personnel, educational materials, insufficient number of school buildings, as well as the impact of political and economic factors on the development of the educational system in the region.

In conclusion, it is noted that Soviet educational policy not only charted a new course in the

field of education but also significantly influenced the upbringing of the rural population. It is concluded that the Soviet educational system covered the entire region and laid the foundation for the subsequent development of a secular educational system in the republic.

Keywords: Soviet education; enlightenment; public education; rural school; rural teacher; primary school; communal school; peasant youth school; student; textbook.

References

Abikej A.M., Kajypbaeva A.T., Ospanova R.R. (2022). Kazakstandaqy sauatsyzdykty zhoyu naukanynyn zhүzege asyryluy [Implementation of the literacy campaign in Kazakhstan] Otan tarihy [Bulletin of the History of the fatherland], №2(98). – pp.170-178. (in Kazakh)

Berryman W.A. Soviet Education:Communism in the Classroom. Colby college, Honors Theses.2010. – P.602

Bogenbaeva A.K. Istoriya razvitiya narodnogo obrazovaniya v Vostochnom Kazahstane v 20–30-e gg. XX veka [The cultural life of East Kazakhstan in the 20s of the XX century]: dis. … kand. ist. nauk / A.K. Bogenbaeva. – Almaty, 2003. – 166 s. (in Russian)

Bitkenbaeva SH.K. Kazakstanda sauatsyzdyqty zhoyu zhajynda lenindik dekrettin zhyzege asuy (1917-1940 zh zh.) [Implementation of the Lenin Decree on the elimination of illiteracy in Kazakhstan (1917-1940)] / SH.K. Betkenbaeva. – Almaty, Qylym, 1982.-176 s. (in Kazakh)

Ezhegodnik Semipalatinskogo okruga. Obzor za 1925-26 god. - Semipalatinsk:izdanie Semipalatinskogo Gubispolkoma.-1927. – 430 s. (in Russian)

Ezhegodnik Semipalatinskogo okruga. Obzor za 1927-28 god. - Semipalatinsk: izdanie Semipalatinskogo okrplana.-1929.-293 s. (in Russian)

Fitzpatrick Sh. Education and Social Mobility in the Soviet Union:1921-1934. Cambridge: Cambridge University Press.1979. – P.355.

Kalendar'-spravochnik i zapisnaya knizhka dobrovol'nogo korrespondenta i volostnogo statistika na 1928 god. [Calendar-reference book and notebook of a volunteer correspondent and volost statistician for 1928].Kzyl-orda, Kraevaya tipografiya Kazgoskdata №1. 1928. – 301p. (in Russian) URL:https://nabrk.kz/bookView/view/?brId=1540665&simple=true&green=1#(05.08.2024)

Kazakstandagy oku-aqartu zhүjesi: tarihy men taqylymy (1920-1930 zhyldar) Uzhymdyq monografiya [Educational system in Kazakhstan: history and lessons (1920-1930)] [Avt.: A.T. Қajypbaeva, O.H. Muhatova, A.M. Abikej t.b.]. / - Almaty: «Madiyar» ZHK, 2022. – 320 b (in Kazakh)

Kerejbaev K.SH. Kul'turnaya zhizn' Vostochnogo Kazahstana v 20-e gody veka [The cultural life of East Kazakhstan in the 20s of the twentieth century]: diss...kand. ist. nauk. / K.SH. Kerejbaev. — Alma-Ata: Institut istorii, arheologii i etnografii im. CH.CH. Valihanova, 1989. – 182s. (in Russian)

Kul'turnoe stroitel'svo v Kazahstane. Sbornik dokumentov i materialov (1918-1932 gg.). Tom pervyj. [Cultural construction in Kazakhstan. Collection of documents and materials (1918-1932). Volume one.]. Almaty, Kazakhstan. 1965. – 566 p. (in Russian)

Mukhatova O.H. Kazakstandagy 1920 zhyldardagy oku-agartu [Education in Kazakhstan in the 1920s] L.N. Gumilev atyndagy Euraziya ulttyq universitetinin habarshysy. Tarihi gylymdar. Filosofiya. Dintanu seriyasy [Bulletin of the L.Gumilyov ENU Series: Historical sciences. Philosophy. Religious studies], 2021. №2(135). S.35-47. (in Kazakh) DOI: https://doi.org/10.32523/2616-7255-2021-135-2-35-47.

Mukhametkalieva K.B. 1920-shy zhyldardaғy semej onirindegi mekteptik bilim beru zhүjesinin tarihy: zhetistikter men kajshylyqtar [The history of the school education system in the Semipalatinsk region in the 1920s: achievements and contradictions] // Vestnik KazNPU im.Abaya. Seriya istoricheskaya. - № 2 (81). 2024. – S.96-110. (in Kazakh) DOI: https://doi.org10.51889/2959-6017.2024.81.2.009.

Mukhametkalieva K.B. Bor'ba s negramotnost'yu v Semipalatinskom krae v 1920-e gody: problemy i rezul'taty [The fight against illiteracy in the Semipalatinsk Region in the 1920s: problems and results] // Vestnik KazNU im. Al'-Farabi. Seriya istoricheskaya. - № 2 (113). 2024. – S.95-110.

(in Kazakh) DOI: https://doi.org/10.26577/JH.2024.v113i2-08.

Razvitie narodnogo obrazovaniya v Vostochnom Kazahstane XIX – nachalo XX vv. Tom vtoroj [Development of public education in East Kazakhstan of the XIX – early XX centuries. Vol.2] / [sost. G.T. Kasymova i dr.].- Semey, 2016.-717 s. (in Russian).

Sembaev A.I. Istoriya razvitiya sovetskoj shkoly v Kazahstane [The history of the development of the Soviet school in Kazakhstan] / A.I. Sembaev.-Almaty, Kazuchpedgiz, 1962.- 367 s. (in Russian).

Statistiko-ekonomicheskii obzor Kirgizskoi Sovetskoi Sotsialisticheskoi Respubliki. [Statistical and economic review of the Kyrgyz Soviet Socialist Republic]. Orenburg, Tipografiia 1 Upravpromguba. 1923. – 409 p. (in Russian) URL: https://nabrk.kz/bookView/view/?brId=1093260&simple=true&green=1# (01.08.2024).

Авторлар туралы мәліметтер

Мухаметкалиева Карлыга Бериковна – докторант, Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті, Қазақстан.

Кариева Тоты Амангельдыевна - т.ғ.к, аға оқытушы, Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті, Қазақстан.

Information about the authors

Mukhametkaliyeva Karlyga Berikovna – PhD candidate, Shakarim University of Semey, Kazakhstan.

Karieva Toty Amangeldyevna – Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer, Shakarim University of Semey, Kazakhstan.

Сведения об авторах

Мухаметкалиева Карлыга Бериковна – докторант, Университет имени Шакарима города Семей, Казахстан.

Кариева Тоты Амангельдыевна – к.и.н., старший преподаватель, Университета имени Шакарима города Семей, Казахстан.

Редакцияға түсті 02.07.2024
Өңдеуден кейін қайта түсті 15.08.2024
Жариялауға қабылданды 27.09.2024